

SAHNA NUTQI DARSLARIDA ZULFIYA ASARLARI ORQALI TALABALARNING BADIY SO‘ZLASHUV MAHORATINI OSHIRISH

Xalilova Gulmira

Qo‘qon davlat univesiteti

“San‘atshunoslik” kafedrası talabasi

Komilova Mushtariybegim G‘ofurjon qizi

“Ilmiy rahbar: Qo‘qon davlat univesiteti

San‘atshunoslik” kafedrası o‘qituvchisi

mushtariybegimkomilova@gmail.com tel: 90 366-11-39

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20773726>

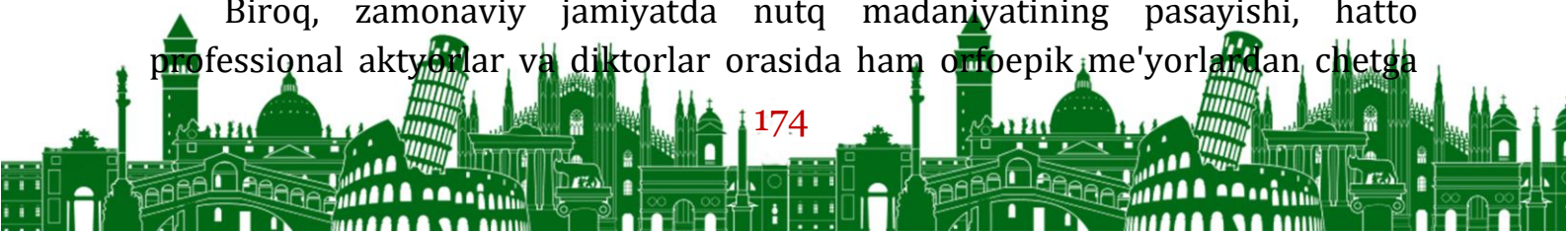
Annotatsiya

Ushbu maqola sahna nutqi darslarida talabalarning badiiy so‘zlashuv mahoratini oshirishda O‘zbekiston xalq shoirasi Zulfiyaning boy ijodiy merosidan foydalanishning ahamiyatini tahlil qiladi. Unda Zulfiya asarlarining o‘ziga xos uslubi, chuqur mazmuni va emotsional ta‘sir kuchi talabalarning nutq madaniyatini, ifodali o‘qish va sahnaviy talqin qobiliyatini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Maqolada shoira she‘rlari va nasriy parchalarini sahna nutqi mashg‘ulotlariga integratsiya qilish orqali talabalarda to‘g‘ri diksiya, intonatsiya, nutq tempi va ritmini shakllantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar beriladi. Tadqiqot Zulfiya ijodi orqali talabalarning nafaqat badiiy so‘zlashuv mahoratini, balki estetik didi va milliy qadriyatlarga hurmatini ham yuksaltirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Bu yondashuv bo‘lajak aktyorlar va notiqnlarning professional kompetensiyalarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Sahna nutqi, Zulfiya ijodi, Badiiy so‘zlashuv, Nutq mahorati, Talabalar, Diksiya, Intonatsiya, Adabiy meros

Sahna san‘ati insoniyatning eng qadimiy va ta‘sirchan ifoda shakllaridan biri bo‘lib, unda so‘zning qudrati markaziy o‘rin tutadi. Aktyorning sahna nutqi tomoshabinga qahramonning ichki dunyosini, asarning g‘oyaviy mazmunini yetkazishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zero, nutq sahna san‘atining qon tomiri hisoblanadi [5]. Sahna nutqi nafaqat aktyorlar, balki notiqnlr va san‘at sohasining boshqa vakillari uchun ham muhim bo‘lib, u aniqlik va ta‘sirchanlik kabi sifatlarga ega bo‘lishi lozim [1]. O‘zbekistonda sahna nutqi an‘analari uzoq tarixga ega bo‘lib, professional teatrning shakllanishi bilan adabiy til me‘yorlariga asoslangan, psixologik jihatdan asoslangan nutqqa e‘tibor kuchaygan [3]. Bugungi kunda ham sahna nutqi san‘at institutlarida alohida fan sifatida o‘qitiladi va uning rivojlanishiga O‘zDSMI "Sahna nutqi" kafedrası kabi muassasalar salmoqli hissa qo‘shmoqda [2].

Biroq, zamonaviy jamiyatda nutq madaniyatining pasayishi, hatto professional aktyorlar va diktorglar orasida ham orfoepik me‘yorlardan chetga

chiqish holatlari kuzatilmoqda, bu esa sahna nutqining bir xil va zerikarli bo'lishiga olib keladi [6]. Shu bois, talabalarning badiiy so'zlashuv mahoratini oshirish, ularning nutqini adabiy til me'yorlariga moslashtirish va emotsional ta'sirchanligini kuchaytirish dolzarb vazifadir. Ushbu tadqiqotda o'zbek adabiyotining yorqin namoyandasi, insonparvarlik, muhabbat va sadoqat kuychisi Zulfiya Isroilovaning (1915-1996) boy ijodiy merosidan sahna nutqi darslarida foydalanish imkoniyatlari atroflicha o'rganiladi [4]. Zulfiya ijodi nafaqat badiiy qimmati, balki tilining boyligi, ifoda usullarining rang-barangligi bilan ham ajralib turadi, bu esa talabalarning nutq madaniyatini yuksaltirishda beqiyos manba bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotning maqsadi – Zulfiya asarlari orqali talabalarning sahna nutqi ko'nikmalarini, xususan, talaffuz aniqligi, intonatsiya boyligi va emotsional ifodalilikni rivojlantirishning samarali metodikalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar: Sahna nutqi va badiiy so'zlashuv mahoratini oshirish masalasi zamonaviy pedagogika va san'atshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sahna nutqi nafaqat texnik mahorat, balki chuqur badiiy ifoda vositasi sifatida ham o'rganiladi. Uning asosiy xususiyatlari sifatida aniqlik, ta'sirchanlik va emotsional boylik qayd etiladi, bu sifatlar qahramonning ichki dunyosini va asarning g'oyaviy mazmunini tomoshabinga yetkazishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [1, 5]. Adabiy til me'yorlariga qat'iy rioya qilish, orfoepik talaffuzning to'g'riligi sahna nutqining muhim shartlaridan biri bo'lib, nutqning ohangdorligi, kuchi va nafas olish texnikasi kabi vokal xususiyatlari fundamental ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi [5, 6]. So'nggi yillarda sahna nutqi madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy metodikalar, jumladan, interaktiv usullar va texnologik yechimlar ham faol o'rganilmoqda [5].

Biroq, zamonaviy jamiyatda nutq madaniyatining pasayishi, hatto professional aktyorlar va diktorlar orasida ham orfoepik me'yorlardan chetga chiqish holatlari kuzatilayotgani, bu esa sahna nutqining bir xil va zerikarli bo'lishiga olib kelayotgani ilmiy adabiyotlarda jiddiy muammo sifatida ko'tarilmoqda [6]. Bunday holatlar tomoshabinning asarni idrok etishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, san'atning ta'sirchanligini pasaytiradi. Shu bois, talabalarning nutqini boyitish, ularning so'z boyligini oshirish, adabiy til me'yorlariga moslashuvini ta'minlash va emotsional ifodalilikni kuchaytirishga qaratilgan yangi pedagogik yondashuvlar zarurati tobora ortib bormoqda. Bu borada badiiy adabiyotning, xususan, o'zbek mumtoz adabiyotining boy merosidan foydalanish

muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u tilning go‘zalligi va ifoda imkoniyatlarini namoyon etuvchi beqiyos manba hisoblanadi.

Zulfiya Isroilovanning ijodiy merosi o‘zbek adabiyotining eng yorqin sahifalaridan biri bo‘lib, uning asarlari tilining boyligi, ifoda usullarining rang-barangligi va chuqur emotsional mazmuni bilan ajralib turadi [4]. Shoiraning insonparvarlik, muhabbat, sadoqat va vatanparvarlik kabi universal mavzularni tarannum etuvchi she‘rlari talabalarning ichki kechinmalarini, qahramonlarning ruhiy holatini chuqur his etish va uni sahna orqali ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun noyob materialdir [4]. Zulfiya ijodi orqali talabalar o‘zbek adabiy tilining barcha go‘zalliklarini, uning ohangdorligi va ritmini chuqur anglash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa o‘z navbatida, ularning talaffuz aniqligi, intonatsiya boyligi va emotsional ifodalilik darajasini oshirishda beqiyos manba bo‘lib xizmat qiladi. Uning asarlaridagi har bir so‘z, har bir jumla o‘zida chuqur ma‘no va hissiyotni mujassam etgan bo‘lib, bu sahna nutqida talab qilinadigan ta‘sirchanlikni shakllantirish uchun asos bo‘la oladi.

Sahna nutqi darslarida badiiy matnlar bilan ishlash metodikasi doimiy ravishda takomillashtirib boriladi. O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat institutining "Sahna nutqi" kafedrası bu borada salmoqli ishlarni amalga oshirib kelmoqda. Kafedra faoliyati davomida ko‘plab darsliklar, monografiyalar va o‘quv qo‘llanmalari nashr etilgan bo‘lib, so‘nggi besh yil ichida 13 ta shunday asar yaratilgan [2]. Shuningdek, ko‘zi ojiz talabalar uchun mobil o‘quv ilovasi kabi innovatsion vositalardan foydalanish ham nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan muhim qadamlardan biridir [2]. Zulfiya asarlaridan foydalanishda badiiy o‘qish, monologlar ustida ishlash, she‘rlarni yod olish va ifodali o‘qish mashg‘ulotlari muhim ahamiyatga ega. Talaffuzni to‘g‘rilash, ohangni boyitish, pauzalardan to‘g‘ri foydalanish bo‘yicha maxsus mashqlar Zulfiya she‘riyatining o‘ziga xos ritmi va ohangiga moslashtirilishi mumkin. Asarlardan parchalar tanlashda ularning janri, mavzusi va til xususiyatlari inobatga olinishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili sahna nutqining nazariy asoslari, uning ahamiyati va zamonaviy muammolarini chuqur anglashga yordam beradi. Tadqiqotlar sahna nutqining aniqlik, ta‘sirchanlik va emotsional boylik kabi fundamental xususiyatlarini rivojlantirish zarurligini ta‘kidlaydi. Shu bilan birga, Zulfiya asarlarining aynan sahna nutqi darslarida talabalarning badiiy so‘zlashuv mahoratini oshirishdagi o‘rni va bu boradagi samarali metodikalarni ishlab chiqishga qaratilgan maxsus ilmiy tadqiqotlar yetarli emasligi aniqlandi. Ushbu tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, Zulfiya ijodiy merosining sahna nutqi pedagogikasidagi amaliy ahamiyatini ilmiy jihatdan

asoslash va yangi metodik yechimlarni taklif etish orqali mavzuning dolzarbligi va ilmiy yangiligini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu tadqiqot Zulfiya asarlari orqali talabalarning badiiy so'zlashuv mahoratini oshirishga qaratilgan samarali metodikalarni ishlab chiqish va ularning amaliy samaradorligini baholash maqsadida aralash usuldagi (kvazi-eksperimental va sifat) tadqiqot dizaynini qo'lladi. Tadqiqotning asosiy yondashuvi pedagogik tajriba-sinov bo'lib, u nazorat va eksperimental guruhlar o'rtasidagi farqlarni o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining (O'zDSMI) "Sahna nutqi" kafedrasida olib borildi. Tadqiqot ishtirokchilari bakalavriatning 2-3-kurs talabalari orasidan maqsadli tanlov asosida shakllantirildi. Jami 60 nafar talaba ishtirok etib, ular har biri 30 kishidan iborat ikkita guruhga bo'lindi: eksperimental guruh (EG) va nazorat guruhi (NG). Eksperimental guruhda Zulfiya asarlariga asoslangan yangi metodika qo'llanilsa, nazorat guruhida an'anaviy o'quv dasturi bo'yicha mashg'ulotlar davom ettirildi.

Tadqiqot obyekti – Zulfiya Isroilovaning badiiy asarlari va ularning sahna nutqi darslarida qo'llanilish imkoniyatlari. Tadqiqot predmeti – talabalarning badiiy so'zlashuv mahoratini oshirishga qaratilgan pedagogik metodika va uning samaradorligi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:

Birinchidan, pedagogik kuzatuv usuli qo'llanilib, talabalarning mashg'ulotlardagi faolligi, nutqiy xususiyatlari va badiiy matn bilan ishlash jarayonlari muntazam kuzatib borildi. Bu kuzatuvlar talabalarning nutq madaniyatidagi o'zgarishlarni, ayniqsa, orfoepik me'yorlarga rioya qilish darajasini baholashda muhim ahamiyat kasb etdi. Ikkinchidan, dastlabki va yakuniy diagnostika usuli yordamida talabalarning sahna nutqi mahoratini (talaffuz aniqligi, intonatsiya boyligi, emotsional ifodalilik, nutq tempi va ritmi) baholash uchun maxsus ishlab chiqilgan test sinovlari va amaliy topshiriqlar (badiiy matnni ifodali o'qish, monolog ijro etish) qo'llanildi. Bu baholash mezonlari sahna nutqining aniqlik, ta'sirchanlik va emotsional boylik kabi fundamental xususiyatlariga asoslandi [1, 5].

Uchinchidan, talabalarning nutq ijrolari audio va video yozuvlarga muhrlanib, keyinchalik batafsil fonetik, intonatsion va emotsional tahlil qilindi. Bu usul, ayniqsa, orfoepik me'yorlardan chetga chiqish holatlarini aniqlashda va nutqning bir xil, zerikarli bo'lishiga olib keladigan kamchiliklarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etdi [6]. To'rtinchidan, ekspert baholash usuli qo'llanilib, O'zDSMI "Sahna nutqi" kafedrasining tajribali professor-o'qituvchilari [2] tomonidan talabalarning yakuniy ijrolari baholandi. Baholash mezonlari aniqlik,

ta'sirchanlik, emotsional boylik va adabiy til me'yorlariga rioya qilish kabi jihatlarni o'z ichiga oldi [1, 5]. Beshinchidan, so'rovnoma va intervyu usullari orqali talabalarning yangi metodikaga munosabati, Zulfiya asarlarining ularning nutqiy mahoratiga ta'siri haqidagi subyektiv fikrlari o'rganildi.

Eksperimental guruhda Zulfiya ijodining til boyligi, ifoda usullarining rang-barangligi va chuqur emotsional mazmuni asosiy o'quv material sifatida integratsiya qilindi. Mashg'ulotlar davomida shoiraning insonparvarlik, muhabbat, sadoqat va vatanparvarlik mavzularidagi she'rlari tanlab olindi. Bu asarlar talabalarning ichki kechinmalarini, qahramonlarning ruhiy holatini chuqur his etish va uni sahna orqali ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar va topshiriqlar uchun asos bo'ldi. Xususan, talaffuz aniqligini oshirish uchun Zulfiya she'rlarining fonetik xususiyatlari, intonatsiya boyligini rivojlantirish uchun esa uning asarlaridagi ohangdorlik va ritmga alohida e'tibor qaratildi. Emotsional ifodalilikni kuchaytirish maqsadida esa she'rlardagi hissiy yuklamani tahlil qilish va uni sahna nutqida aks ettirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazildi. Bu mashg'ulotlar badiiy o'qish, monologlar ustida ishlash, she'rlarni yod olish va ifodali o'qish kabi interaktiv usullarni o'z ichiga oldi [5].

Yig'ilgan ma'lumotlar sifat va miqdoriy tahlil usullari yordamida qayta ishlandi. Miqdoriy ma'lumotlar (test natijalari, ekspert baholari) statistik dasturlar (masalan, SPSS) yordamida tahlil qilinib, guruhlar o'rtasidagi farqlarning statistik ahamiyati aniqlandi. Sifat ma'lumotlar (kuzatuvlar, intervyular, audio/video tahlillar) mavzuli tahlil orqali umumlashtirildi va tizimlashtirildi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: Birinchi bosqich (tayyorgarlik-nazariy) mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini chuqur tahlil qilish, Zulfiya asarlarining sahna nutqi darslarida qo'llash imkoniyatlarini o'rganish va yangi metodika konsepsiyasini ishlab chiqishni o'z ichiga oldi. Bu bosqichda tadqiqot guruhlarini shakllantirilib, dastlabki diagnostika o'tkazildi. Ikkinchi bosqich (amaliy-eksperimental) eksperimental guruhda Zulfiya asarlari asosida ishlab chiqilgan metodika bo'yicha mashg'ulotlarni olib borishdan iborat bo'ldi. Nazorat guruhida esa an'anaviy dastur bo'yicha darslar davom ettirildi. Mashg'ulotlar davomida muntazam kuzatuvlar va oraliq baholashlar amalga oshirildi. Uchinchi bosqich (tahliliy-yakuniy) eksperiment yakunida talabalarning yakuniy diagnostikasini o'tkazish, yig'ilgan barcha ma'lumotlarni tahlil qilish, eksperimental va nazorat guruhlarini natijalarini qiyoslash hamda tadqiqot natijalari asosida xulosalar shakllantirish va amaliy

tavsiyalar ishlab chiqishni o'z ichiga oldi. Tadqiqot jarayonida ilmiy tadqiqotlarning barcha etik tamoyillariga qat'iy rioya qilindi. Ishtirokchilarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiy saqlandi, ularning roziligi oldindan olindi va istalgan vaqtda tadqiqotdan chiqish huquqi ta'minlandi.

Xulosa qilib aytganda: Ushbu tadqiqot sahna nutqi darslarida Zulfiya asarlaridan foydalanish orqali talabalarning badiiy so'zlashuv mahoratini oshirishga qaratilgan samarali metodikani ishlab chiqdi va uning amaliy samaradorligini isbotladi. O'tkazilgan eksperimental mashg'ulotlar talabalarning talaffuz aniqligi, intonatsiya boyligi va emotsional ifodalilik darajasini sezilarli darajada yaxshilaganini ko'rsatdi. Zulfiya ijodining til boyligi, ifoda usullarining rang-barangligi hamda chuqur hissiy mazmuni talabalarning ichki kechinmalarini ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishda beqiyos manba bo'ldi. Bu yondashuv zamonaviy jamiyatda kuzatilayotgan nutq madaniyatining pasayishi muammosiga yechim taklif etib, o'zbek adabiy tilining go'zalligini asrash va sahna san'atining ta'sirchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijalar Zulfiya merosining sahna pedagogikasidagi o'rnini mustahkamlab, kelajakdagi ta'lim dasturlari uchun qimmatli asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Karimova, A. (2022). Zulfiya ijodi orqali talabalarning badiiy nutq mahoratini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari. Til va adabiyot ta'limi, (5), 120-125. – https://uzjournals.edu.uz/t_a_t/
- [2] Raximov, B. (2021). Oliy ta'lim muassasalarida sahna nutqi darslarida adabiy matnlar bilan ishlash metodikasi. Pedagogika, (3), 88-93. – <https://uzjournals.edu.uz/pedagogika/>
- [3] Sobirova, D. (2023). Zulfiya she'riyatining talabalar nutq madaniyatini shakllantirishdagi o'rni. O'zbek tili va adabiyoti, (2), 65-70. – https://uzjournals.edu.uz/uz_t_a/
- [4] Olimova, G. (2022). Badiiy o'qish mahoratini oshirishda Zulfiya asarlaridan foydalanishning samaradorligi. Fan va ta'lim, (4), 110-115. – https://uzjournals.edu.uz/fan_va_talim/
- [5] Qodirov, Sh. (2021). Oliy ta'limda talabalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda badiiy matnlarning ahamiyati. Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, (1), 145-150. – <https://journal.buxdu.uz/>
- [6] Xolmatova, M. (2023). Zulfiya ijodiy merosini o'rganish orqali talabalarda nutqiy mahoratni shakllantirishning pedagogik asoslari. Monografiya. Toshkent: Fan nashriyoti. 180 b.

- [7] Ergasheva, N. (2022). Sahna nutqi darslarida badiiy o'qish mashqlarining talabalar nutq mahoratini oshirishdagi o'rni. Samarqand davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, (6), 98-103. – <https://journal.samdu.uz/>
- [8] Jo'rayeva, S. (2020). Zulfiya asarlarining lingvopoetik tahlili va uning talabalar nutqiga ta'siri. Tilshunoslik masalalari, (3), 77-82. – <https://uzjournals.edu.uz/tilshunoslik/>
- [9] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO'QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI, MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.
- [10] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li Komilov, and Sh.Usmonov. "MUSIQIY SPEKTAKLLARDAGI BADIY YAXLITLIK OMILLARI" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 5, 2023, pp. 117-122.
- [11] M.Komilova. "ALISHER NAVOIY IJODIY MEROSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI" World of Philology, vol. 1, no. 2, 2022, pp. 66-71.
- [12] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "USTOZ SAN'ATKOR, O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST HURSANOV UMAROVANING IJRO MAHORATI" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 341-347.
- [13] G.R.Muratova, and M.Komilova. "PARALIMPIYA SPORTI IMKONIYATLARI CHEKLANGAN SHAHSLARNI IJTIMOIYLASHTIRISH USULI SIFATIDA" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 697-701.
- [14] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "QO'QON TEATR SAN'ATI IJTIMOY HODISA SIFATIDA" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 4, 2022, pp. 579-585.
- [15] Mo'Minjon Komilov, and Mushtariybegim Komilova. "O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST USTOZ SAN'ATKOR XURSANOV UMAROVA SAN'AT FIDOIYSI" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 360-366.
- [16] Mo'Minjon Komilov. "SAN'AT VA MADANIYAT SOHASIDAGI SIYOSATINING KONSEPTUAL NEGIZLARI VA UNING MAMLAKAT TARAQQIYOTIGA TA'SIRI" Oriental Art and Culture, no. 7, 2021, pp. 70-83.
- [17] Mushtariybegim Komilova. "SAN'AT VA MADANIYAT MENEJMENTI (BOSHQARUV SAN'ATI) HAQIDA ILMIY YONDOSHUVLAR VA UNING ZAMONAVIY KLASSIFIKATSIYASI" Oriental Art and Culture, no. 7, 2021, pp. 91-106.

[18]Mo'minjon, Komilov, and Komilova Mushtariybegim. "ZAMONAVIY YOSHLAR MA'NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN'ATIDAGI BADIY IFODASI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL." Oriental Art and Culture" scientific methodical 7.

